

Zrównoważenie rolnictwa w świetle wyników powszechnych spisów rolnych z lat 2010 i 2020

Józef S. Zegar^a

Streszczenie. Dane statystyki publicznej, w tym pochodzące z powszechnych spisów rolnych, mogą posłużyć do analizy i oceny postępu w zrównoważonym rozwoju rolnictwa, który odpowiada celom sformułowanym w dokumentach i strategiach rozwojowych. W 2021 r. GUS opublikował pierwsze wyniki Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) 2020, porównywalne z danymi PSR 2010, wraz z zaobserwowanymi tendencjami rozwoju rolnictwa w Polsce w niektórych obszarach. Celem artykułu jest dokonanie wstępnej, wybiórczej oceny zmian w zrównoważeniu rolnictwa na podstawie dostępnych danych pochodzących z powszechnych spisów rolnych oraz wskazanie na potrzebę opracowania i udostępnienia przez GUS dodatkowych danych pozwalających pełniej zobrazować postępowanie w zrównoważonym rozwoju rolnictwa w Polsce.

Publikowane przez GUS dane umożliwiają ogólną ocenę przemian struktury agrarnej, nakładów pracy, użytkowania gruntów rolnych, technologii rolniczych, nakładów środków przemysłowych oraz specjalizacji i źródeł utrzymania gospodarstw domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego w kontekście zrównoważenia rolnictwa. Bardziej wszechstronna i pełniejsza ocena wymaga uwzględnienia w kolejnych pospisowych publikacjach GUS informacji z innych źródeł niż PSR i opracowania nowych grupowań gospodarstw – według wskaźników zrównoważenia, typu gminy, technologii i praktyk rolniczych, najmu siły roboczej, orientacji rynkowej i źródeł utrzymania, obszarów o różnej waloryzacji rolniczej, obszarów Natura 2000 i innych.

Słowa kluczowe: rolnictwo, zrównoważenie rolnictwa, spis rolny

JEL: O13, Q10, Q56

Sustainability of agriculture in view of the agricultural censuses of 2010 and 2020

Abstract. Data provided by official statistics, including those obtained through agricultural censuses, can serve to analyse and assess the progress made in the sustainable development of agriculture, which is consistent with the objectives set out in policy documents and development strategies. In 2021, Statistics Poland published the first results of the 2020 Agricultural Census (2020 AC), comparable with the 2010 AC data, along with the tendencies of the development of agriculture in Poland observed in certain areas. The aim of the paper is to make a preliminary and selective assessment of the changes occurring in sustainable agriculture on the basis of the available agricultural census data. Furthermore, the study is meant to

^a Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, Polska / Institute of Agricultural and Food Economics – National Research Institute, Poland.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2275-006X>. E-mail: zegar@ierig.waw.pl.

emphasise the need for Statistics Poland to collect and publish additional data allowing for a fuller illustration of the progress made in the area of agricultural sustainable development.

The data provided by Statistics Poland enable a general assessment of the changes taking place in the agrarian structure, labour input, agricultural land use, agricultural technologies, industrial resources input, and specialisations and sources of maintenance of households with a user of an individual agricultural holding in the context of agricultural sustainability. However, a more comprehensive and complete evaluation requires Statistics Poland to take into account information from sources other than agricultural censuses in its further, post-census publications. Moreover, the aforementioned evaluation necessitates the establishment of new farm groupings according to sustainability indicators, the type of gmina (municipality), the used agricultural technologies and practices, labour input, farms' market orientation and sources of support, the areas of different agricultural valorisation (LFA), the Natura 2000 areas, and others.

Keywords: agriculture, agricultural sustainability, agricultural census

1. Wprowadzenie

W 2021 r. Główny Urząd Statystyczny udostępnił pierwsze wyniki Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) 2020, które pozwalają na wstępną ocenę zgodności zmian zachodzących w polskim rolnictwie z ideą zrównoważonego rozwoju stosownie do Milenijnych Celów Zrównoważonego Rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych (2015) i strategii Unii Europejskiej w tym zakresie (w szczególności *Europejskiego Zielonego Ładu*, 2019, a także *Strategii „od pola do stołu”*..., 2020) oraz do polskiej strategii zrównoważonego rozwoju rolnictwa (*Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej*..., 2021; *Strategia zrównoważonego rozwoju*..., 2019). Trzeba jednak zaznaczyć, że na podstawie dotychczas opublikowanych wyników PSR 2020 można przeprowadzić ocenę zmian tylko w niektórych obszarach. Inne zapewne będą przedmiotem następnych publikacji GUS.

Przydatność danych ze spisów rolnych oraz innych danych GUS do oceny postępu w zrównoważonym rozwoju rolnictwa była już przedmiotem analiz i ocen (GUS, 2013; Toczyński i in., 2009; Wrzaszcz i Zegar, 2015). Stosownie do ogólnie aprobowanej koncepcji zrównoważonego rozwoju ocenie podlegają zmiany rolnictwa w sferach: środowiskowej, ekonomicznej i społecznej. O ile jednak panuje konsens co do rozumienia idei zrównoważenia w tych sferach, o tyle już nie ma takiej zgody w odniesieniu do wskaźników (miar) zrównoważonego rozwoju, które ponadto zależą od dostępności danych, a z tym jest kłopot, ponieważ system statystyki publicznej nie jest ukierunkowany na gromadzenie danych o zrównoważeniu.

Celem artykułu jest dokonanie wstępnej, wybiórczej oceny zmian w zrównoważeniu rolnictwa na podstawie dostępnych danych pochodzących z powszechnych spisów rolnych oraz wskazanie na potrzebę opracowania i udostępnienia przez GUS dodatkowych danych pozwalających pełniej zobrazować postęp w zrównoważonym rozwoju rolnictwa w Polsce.

W artykule wykorzystano dane z PSR 2010 i 2020. Analizowano zmiany (tendencje) wspierające i osłabiające zrównoważenie. Źródłem danych były przede wszystkim publikacje GUS (2021a, 2021b) zawierające wstępne wyniki PSR 2020. W miarę szczegółowo przedstawiono w nich kilkanaście tendencji zaobserwowanych w rolnictwie w dekadzie 2010–2020. W artykule ograniczono się do kilku z tych tendencji, czyniąc je przedmiotem analizy i oceny w kontekście zrównoważonego rozwoju¹.

2. Wybrane tendencje rozwoju rolnictwa

2.1. Struktura agrarna

Struktura agrarna odgrywa istotną rolę nie tylko w rozwoju rolnictwa, lecz także w jego zrównoważeniu. W ostatnich trzech stuleciach w krajach europejskich strukturę tę wyznaczała tendencja spadkowa liczby gospodarstw oraz wzrost przeciętnego obszaru gospodarstwa rolnego, przy polaryzacji obszarowej i umacnianiu się grupy gospodarstw o relatywnie większym potencjale produkcyjnym i skali produkcji. Część tych gospodarstw przekształcała się w przedsiębiorstwa rolne z przewagą najemnej siły roboczej. W Polsce tendencję spadkową liczby gospodarstw obserwuje się od lat 60. XX w. W latach 2010–2020 nastąpił spadek liczby gospodarstw w grupach obszarowych o powierzchni użytków rolnych (UR) do 20 ha oraz równoczesny wzrost liczby gospodarstw co najmniej 20-hektarowych, największy w grupie gospodarstw o powierzchni UR 50 ha i więcej (tabl. 1). Tendencja spadku wielkości użytkowanych gruntów rolnych była wolniejsza, co doprowadziło do zwiększenia przeciętnej powierzchni gospodarstwa rolnego z 9,8 ha do 11,1 ha UR, w tym gospodarstwa indywidualnego – z 8,8 ha do 10,2 ha UR.

Tabl. 1. Gospodarstwa rolne – liczba i struktura według powierzchni UR

Gospodarstwa	2010		2020		2020/2010 (2010 = 100)
	w tys.	w %	w tys.	w %	
Ogółem	1509	.	1317	.	87
W tym indywidualne	1505	100,0	1310	100,0	87
do 5 ha	815	53,4	685	51,4	84
5–10	346	23,4	288	22,4	83
10–20	223	15,1	196	15,2	88
20–50	97	6,5	105	8,2	108
50 ha i więcej	24	1,6	36	2,8	150

Uwaga. Przedziały domknięte lewostronnie.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2021a).

¹ Przytaczane dane podawano na ogół w zaokrągleniu do pełnych jednostek.

Dane przedstawione w tabl. 1 wskazują na relatywną polaryzację, przy wzroście liczby i odsetka gospodarstw o powierzchni tworzącej potencjał do rozwoju (przyjmuje się, że są to gospodarstwa większe obszarowo). Jednak w dalszym ciągu struktura agrarna Polski znacząco odbiega od struktury agrarnej wielu krajów, z którymi przychodzi nam konkurować na rynku. W polskim rolnictwie nadal dominują nakłady pracy rodziny. Odsetek nakładów pracy najemnej (najem i pracownicy kontraktowi) jest stosunkowo nieduży. Licząc w pełnozatrudnionych², odsetek ten w całym rolnictwie wynosi prawie 10%, a w rolnictwie indywidualnym – niespełna 7%. Reszta to nakłady pracy rodziny (łącznie ze śladowym odsetkiem nakładów samopomocy sąsiedzkiej). Zatem – stosując termin z systemu rachunków ekonomicznych rolnictwa (RER) – nakłady pracy nieopłaconej w Polsce wyniosły w 2020 r. 91% (w 2010 r. – 97%), co jest odsetkiem stosunkowo dużym w porównaniu z innymi krajami UE³. W przypadku gospodarstw indywidualnych odsetek nakładów pracy opłaconej zwiększył się z 3,3% do 6,7%, przy spadku nakładów pracy ogółem o ok. 25% (z 1866 tys. AWU do 1382 tys. AWU; GUS, 2021b). Można zatem wnioskować, że zmiany liczby i struktury gospodarstw indywidualnych sprzyjają zrównoważeniu w sferze ekonomicznej, a także w sferze środowiskowej, ponieważ z badań wynika, że kryteria zrównoważenia ekonomicznego i środowiskowego w największym stopniu spełniają gospodarstwa o większym obszarze (Wrzaszcz, 2012). Natomiast wpływ powyższych zmian na zrównoważenie społeczne wymaga dodatkowych danych odnoszących się do losów rodzin likwidowanych gospodarstw.

2.2. Użytkowanie gruntów rolnych

Wieloletnia tendencja spadku wielkości powierzchni gruntów pozostających w użytkowaniu gospodarstw rolnych spowolniła w latach 2010–2020, przy czym w gospodarstwach indywidualnych została nieomalże zahamowana. Zwraca uwagę wzrost powierzchni UR w dobrej kulturze rolnej, zapewne przede wszystkim w wyniku uwarunkowania transferów pieniędzy w ramach mechanizmów wspólnej polityki rolnej UE (WPR). Wzrosła powierzchnia zasiewów, głównie kosztem trwałych użytków zielonych (TUZ) i gruntów ugorowanych. Zmniejszyła się też powierzchnia sadów (tabl. 2). Zmiany te są wypadkową wyższej wyceny gruntów rolnych⁴, racjonalizacji (ekonomizacji) gospodarowania w rolnictwie oraz zapotrzebowania na grunty dotychczas użytkowane rolniczo, zwłaszcza na terenach podmiejskich i w przyrodniczo atrakcyjnych miejscowościach wiejskich. Ogólnie rzecz biorąc,

² Czyli AWU (ang. *annual work unit*) – ekwiwalent 2120 godz. pracy rocznie.

³ Według danych RER nakłady pracy nieopłaconej w rolnictwie UE-27 wyniosły w latach 2010 i 2020 odpowiednio 78% i 73%, a w Niemczech – odpowiednio 59% i 54% (obliczono na podstawie: Eurostat, b.r.).

⁴ Przeciętne ceny gruntów ornych w obrocie prywatnym w dekadzie 2010–2020 wzrosły w zł/ha 2,6 raza, a w dt żyta i dt żywca wieprzowego – 1,8 razy (GUS, 2021c, s. 451, tabl. 8).

zmniejszanie się powierzchni gruntów rolnych jest niekorzystne z ekologicznego punktu widzenia, aczkolwiek dużo zależy od ich przeznaczenia. W przypadku gdy w ich miejsce powstaje zabudowa czy infrastruktura drogowa, zmniejsza się powierzchnia, na której jest tworzona biomasa z wykorzystaniem energii słonecznej – będąca rzeczywistą wartością dodaną na Ziemi. Ważne jest ustalenie, jakie grunty przestają być użytkowane rolniczo – zwłaszcza której klasy bonitacyjnej. W szczególności niekorzystne jest zmniejszanie powierzchni TUZ ze względu na uwalnianie CO₂ i redukcję bioróżnorodności.

Tabl. 2. Użytkowanie gruntów w rolnictwie

Grunty	2010	2020	2020/2010 w %
	w tys. ha		
Grunty rolne w gospodarstwach	16 986	16 399	96,5
w tym w gospodarstwach indywidualnych	15 005	14 981	99,8
Użytki rolne ogółem	14 860	14 682	98,8
w tym użytki rolne w dobrej kulturze rolnej	14 448	14 483	102,2
Powierzchnia pod zasiewami	10 366	10 742	103,6
Sady	367	327	89,3
Trwałe użytki zielone	3230	3190	98,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2021a).

2.3. Technologie rolnicze

W dobie industrialnej za powszechne w rolnictwie uznaje się procesy: komercjalizacji, intensyfikacji, koncentracji i specjalizacji. Procesy te są stymulowane potrzebą uzyskania środków finansowych, które są niezbędne zarówno dla reprodukcji, jak i konsumpcji rodzin użytkujących gospodarstwo rolne. Proces komercjalizacji, polegający na orientacji produkcji na rynek, niemal się zakończył – odsetek produkcji przeznaczanej na samozaopatrzenie konsumpcyjne jest znikomy, a odsetek produkcji przeznaczanej na samozaopatrzenie produkcyjne, mimo że większy, wyraźnie maleje wraz z postępującą specjalizacją gospodarstw i zwiększaniem środków produkcji z zakupu, w tym materiału siewnego i sadzeniakowego oraz pasz, nawozów mineralnych i innych środków produktotwórczych. Również praca ludzka i żywa siła pociągowa są zastępowane przez technikę rolniczą (nakłady pracy uprzedmiotowionej), co stanowi przedmiot procesu intensyfikacji nakładowej.

Proces koncentracji potencjału produkcyjnego, w tym ziemi i środków technicznych oraz produkcji, najszybciej przebiega w odniesieniu do produkcji, a najwolniej – w odniesieniu do ziemi. Wzrost średniego obszaru UR przypadającego na gospodarstwo – z 9,8 ha do 11,1 ha w omawianej dekadzie – nie odzwierciedla faktycznej koncentracji ziemi, którą lepiej obrazuje wzrost powierzchni UR w gospodarstwach

o większym obszarze. Na przykład w gospodarstwach o powierzchni 100 ha i więcej (13 tys. gospodarstw) znajduje się $\frac{1}{4}$ powierzchni UR.

Stosunkowo szybko postępuje specjalizacja wyrażająca się zmianami w powierzchni i strukturze zasiewów oraz chowie zwierząt gospodarskich. W latach 2010–2020 zmalała powierzchnia zasiewów zbóż i ziemniaków, natomiast wzrosła powierzchnia upraw roślin przemysłowych, strączkowych i warzyw gruntowych. Zmiany w tym zakresie należy ocenić pozytywnie, w przeciwieństwie do tendencji wzrostowej odsetka gospodarstw bez zwierząt gospodarskich, co uwidacznia się w spadku liczby i odsetka gospodarstw dwukierunkowych, tj. łączących produkcję roślinną z produkcją zwierzęcą (tabl. 3).

Tabl. 3. Gospodarstwa rolne ogółem i dwukierunkowe – liczba i struktura według powierzchni UR

Gospodarstwa	2010		2020		2010		2020		2020/2010 (2010 = 100)	
	O	w tym RiZ	O	w tym RiZ	O	w tym RiZ	O	w tym RiZ	O	w tym RiZ
	w tys.				w %					
Ogółem	1509	915	1317	572	100,0	100,0	100,0	100,0	87	63
Do 5 ha	815	398	687	232	54,0	43,5	52,2	40,6	84	58
5–10	346	242	289	133	22,9	26,4	21,9	23,3	84	55
10–20	224	180	196	118	14,8	19,7	14,9	20,6	88	66
20–50	97	80	106	70	6,4	8,7	8,0	12,2	109	88
50 ha i więcej	27	15	39	19	1,8	1,6	3,0	3,3	44	127

Uwaga. Jak przy tabl. 1. O – gospodarstwa ogółem, RiZ – gospodarstwa z produkcją roślinną i zwierzęcą. Niedokładności w sumowaniu do 100 wynikają z zaokrągleń.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2021a).

W latach 2010–2020 zwiększyło się nawożenie: mineralne – o 10%, wapniowe – ponaddwukrotnie. Zużycie nawozów mineralnych w przeliczeniu na 1 ha UR (w dobrej kulturze rolnej) zwiększyło się z 123 kg do 135 kg NPK⁵. Wzrosła również sprzedaż środków ochrony roślin z 19 449 t do 24 628 t w substancji aktywnej, tj. o 27% (GUS, 2021c, s. 482, tabl. 24). Wapnowanie gleb jest bardzo wskazane (i nadal niedostateczne) ze względu na ich zakwaszenie, natomiast wzrost nawożenia mineralnego oraz zużycia chemicznych środków ochrony roślin jest niezgodny z dążeniem do redukcji stosowania środków chemii rolnej. Można oczekiwać, że wzrost cen nawozów mineralnych, spowodowany głównie wzrostem cen energii, będzie sprzyjał odwróceniu tej niepożądaną tendencji, aczkolwiek może to osłabiać zrównoważenie w sferze ekonomicznej, a także wzbudzać niezadowolenie rolników, co

⁵ NPK – wieloskładnikowe nawozy mineralne zawierające azot (N), fosfor (P) i potas (K).

zresztą już ma miejsce. Niekorzystnie przedstawia się również stosowanie antybiotyków w chowie zwierząt, ponieważ Polska plasuje się pod tym względem w czołówce krajów europejskich. Tymczasem coraz powszechniej wysuwane są obawy dotyczące rolniczego wykorzystania antybiotyków – podnosi się m.in. problem przekazywalności bakterii opornych na antybiotyki, jak również transferu genów z bakterii opornych na inne bakterie, np. bytujące w organizmach zwierząt (Isaacson i Torrence, 2002).

Poprawia się wyposażenie techniczne rolnictwa, w niektórych przypadkach nawet nadmiernie, jeśli uwzględnić obszar gospodarstwa czy skalę produkcji. W latach 2010–2020 w przeliczeniu na 100 gospodarstw liczba ciągników zwiększyła się z 94,0 szt. do 109,9 szt. (notabene zwiększyła się również moc ciągników), a kombajnów zbożowych – z 10,1 szt. do 12,7 szt., natomiast liczba kombajnów buraczanych zmniejszyła się z 1,8 szt. do 0,8 szt., a kombajnów ziemniaczanych – z 5,3 szt. do 4,5 szt. Trzeba przy tym wziąć pod uwagę zarówno zmniejszenie się liczby gospodarstw, jak i zmiany powierzchni zasiewów.

2.4. Źródła utrzymania

W sferze ekonomicznej podstawowe znaczenie dla zrównoważenia rolnictwa ma wytworzenie dochodu pozwalającego na rozwój gospodarstw rolnych oraz satysfakcjonującą rolników konsumpcję – mniej więcej na poziomie konsumpcji w gospodarstwach domowych w innych sektorach. Kluczowa w tym zakresie jest dochodowość produkcji rolniczej, która zależy od wolumenu tej produkcji i cen rolnych. Z szacunków GUS (2021c) wynika, że w latach 2010 i 2020 wzrost wartości dodanej brutto w rolnictwie indywidualnym był większy niż produkcji globalnej – w cenach stałych wyniósł odpowiednio 22% i 32%, co świadczy o poprawie wydajności. Korzystnie dla rolnictwa kształtował się także wskaźnik nożyc cen rolnych (110%) w wyniku wzrostu cen produktów sprzedawanych o 35%, a cen produktów i usług zakupywanych – o 22%. Wzrost cen towarów i usług zakupywanych na cele bieżącej produkcji wyniósł 23%, na cele inwestycyjne – 28%, a na cele konsumpcyjne – 18%.

Specyfika rolnictwa indywidualnego w kontekście źródeł utrzymania po pierwsze polega na uzyskiwaniu dochodów także z innych źródeł aniżeli działalność rolnicza, przy czym w przypadku większości gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego dochód rolniczy nie jest przeważający, po drugie gospodarstwa domowe rolników, tj. ex definitione o przeważającym udziale dochodu rolniczego, na ogół również uzyskują dochody z innych źródeł i po trzecie dynamika dochodu sektora rolnego może odbiegać od dynamiki dochodu gospodarstw rolnych ze względu na zmiany struktury agrarnej. Podstawowe znaczenie ma w tym przypadku spadek liczby pracujących w gospodarstwach rolnych.

Rozdrobnienie agrarne powoduje, że wiele gospodarstw rolnych nie jest w stanie wytworzyć dochodu zapewniającego podstawowe źródło utrzymania rodzinom (gospodarstwom domowym) z nimi związanym. To zjawisko występuje także w krajach rozwiniętych, m.in. w Stanach Zjednoczonych, a poziom potencjału produkcyjnego niezbędnego do uzyskania takiego dochodu wciąż rośnie. W Polsce ok. 70% gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego uzyskuje przeważający dochód ze źródeł innych niż dochód rolniczy, tj.: z pracy najemnej, z pracy na własny rachunek poza działalnością rolniczą, ze świadczeń społecznych i z innych źródeł niezarobkowych (tabl. 4). Odsetek gospodarstw domowych rolników maleje, natomiast rośnie odsetek gospodarstw domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego utrzymujących się głównie z pracy najemnej (wykres). Gospodarstwa rolników, stanowiące ok. 30% gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego, uzyskują ponad 30% dochodu z innych źródeł niż dochód z własnego gospodarstwa rolnego. Zgodnie z wynikami PSR 2020 odsetek gospodarstw rolników rośnie wraz z powierzchnią UR gospodarstwa rolnego – w grupie obszarowej 1–2 ha wynosił 7%, a w grupie obszarowej 100 ha i więcej – 85%.

W latach 2010–2020 nominalne przeciętne miesięczne dochody gospodarstw domowych ogółem wzrosły o 67%, rolników – o 81%, a prywatnego biznesu (pracujących na własny rachunek poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie) – o 32%. W wyniku tych zmian relacja dochodów rolników do dochodów ogółu gospodarstw domowych i gospodarstw domowych prywatnego biznesu wzrosła odpowiednio z 86% w 2010 r. do 97% w 2020 r. i z 70% w 2010 r. do 83% w 2020 r.⁶ Według rachunków narodowych wzrost dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych ogółem wyniósł nominalnie 59%, a realnie – 35%, natomiast w podsektorze gospodarstw domowych rolników – odpowiednio 76% i 53% (GUS, 2021c, s. 726, tabl. 23). To wskazuje na poprawę zrównoważenia rozwoju rolnictwa w sferze ekonomicznej.

Tabl. 4. Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego według źródeł dochodów

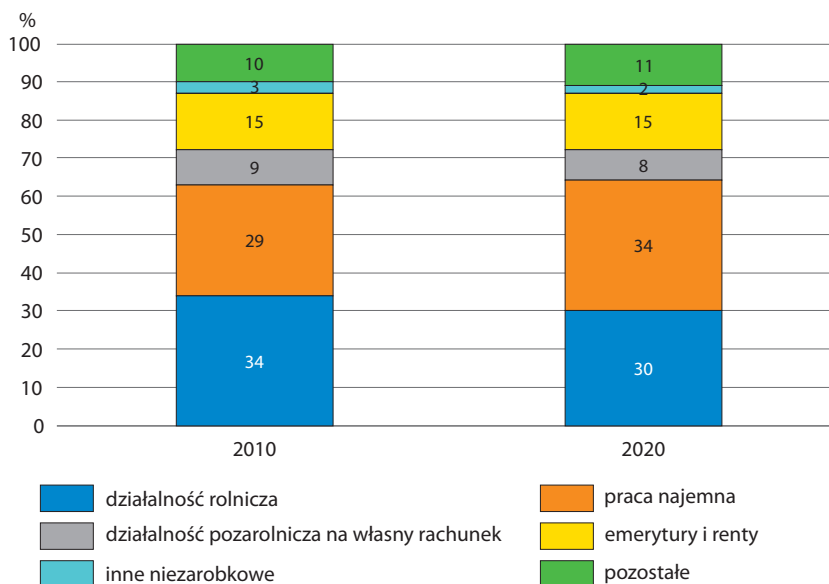
Źródła dochodu	2010		2020		2020/2010 (2010 = 100)
	w tys.	w %	w tys.	w %	
Działalność rolnicza	1505	100,0	1310	100,0	87
Działalność pozarolnicza	297	19,7	191	14,6	64
Praca najemna	700	46,5	583	44,5	83
Emerytury i renty	445	29,6	380	29,0	85
Inne niezarobkowe	100	6,6	207	15,8	207

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2021a).

⁶ Warto zauważyć, że porównywanie dochodów gospodarstw domowych rolników z dochodami przedsiębiorców jest coraz bardziej zasadne ze względu na zwiększanie się potencjału gospodarstw rolników i upodabnianie się charakterystyk ekonomicznych i zarządzania do warsztatów drobnego biznesu poza rolnictwem.

Wykres. Struktura gospodarstw domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego według głównego źródła utrzymania

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS (2021a).

Dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa szczególne znaczenie mają gospodarstwa dostarczające przeważającego źródła utrzymania gospodarstwom domowym, zarówno ze względów ekonomicznych, jak i środowiskowych oraz społecznych. Gospodarstwa domowe rolników przesądzają o dobrostanie ekonomicznym wciąż znacznego odsetka gospodarstw domowych (ze względu na źródło utrzymania), o podaży produktów rolniczych, która jest ważna dla bezpieczeństwa żywnościowego, konkurencyjności na rynku, a także o presji na środowisko naturalne oraz poziomie usług ekosystemowych. Występuje powszechna tendencja spadku liczby i odsetka takich gospodarstw przy jednoczesnym wzroście ich potencjału produkcyjnego i skali produkcji, czyli profesjonalizacji. Gospodarstwa domowe z użytkownikiem gospodarstwa rolnego stanowią ok. 27% ogółu gospodarstw domowych na wsi (9% ogółu gospodarstw domowych w kraju), przy czym gospodarstwa domowe rolników to ok. 8% gospodarstw domowych na wsi (2,7% w kraju). W 2010 r. analogiczne odsetki wynosiły 34% (11% w kraju) oraz 11% (3,8% w kraju). Powszechny Spis Rolny 2020 wykazał kontynuację tej tendencji – w latach 2010–2020 liczba gospodarstw rolników zmniejszyła się o ok. 110 tys., a ich udział w strukturze gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstwa rolnego zmniejszył się o ok. 4 p.proc. Tę tendencję można oceniać pozytywnie, ponieważ świadczy o postępującej profesjonalizacji gospodarstw rolnych i jest zgodna z kierunkiem transformacji rolnictwa w krajach wysoko rozwiniętych.

3. Wzbogacenie publikacji pospisowych

W przeszłości GUS wydawał publikacje pospisowe zawierające bardzo rozbudowane tablice, uwzględniające wiele cech (kilkaset pozycji w boczku), w tym dotyczących grup obszarowych, typów rolniczych, pracujących, grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, klas wielkości ekonomicznej, orientacji produkcji, użytkowania gruntów rolnych, zwierząt gospodarskich itd. Szczególnie interesująca była seria publikacji zatytułowanych *Charakterystyka gospodarstw rolnych*, udostępnianych po powszechnych spisach rolnych i badaniach struktury gospodarstw rolnych⁷.

Obecnie, wobec większego ukierunkowania polityki na zrównoważony rozwój rolnictwa (dokumenty, w których sformułowano związane z tym cele, zostały wymienione we wprowadzeniu), zachodzi potrzeba włączenia do publikacji pospisowych danych, które umożliwiłyby pogłębioną analizę zrównoważenia rolnictwa, w tym w odniesieniu do zrównoważenia w poszczególnych sferach oraz w szczególności do relacji między sferami zrównoważenia. Chodzi o to, że gospodarstwa rolne jako podmioty ekonomiczne kierują się mikroekonomicznym rachunkiem zorientowanym na prywatną korzyść ekonomiczną (to żelazna reguła gospodarki rynkowej). Korzyść ta może być – i z reguły jest – osiągnana kosztem dobra społecznego, w tym wypadku głównie kosztem środowiska naturalnego.

Na ogół technologie produkcji rolnej i praktyki rolnicze zwiększające dochód, np. stosowanie nawozów mineralnych czy pestycydów lub też monokultury, przynoszą większy dochód, lecz ze szkodą dla środowiska przyrodniczego i ludzi przez nadmierną emisję gazów cieplarnianych, zatrucie wód i gleby zmniejszanie bioróżnorodności oraz pogarszanie jakości produktów rolno-żywnościowych. Dzięki odpowiednim technologiom i praktykom rolniczym negatywny wpływ działalności rolniczej na środowisko może być zredukowany, a pozytywny – wzmocniony. To pewna osobliwość rolnictwa. Z tego powodu w ramach WPR dokonuje się różnych transferów. W latach 2010–2020 ok. 1,3 mln rolników otrzymało 157,2 mld zł z tytułu płatności bezpośrednich. Do rolników trafiają także środki z innych programów, w tym z tytułu gospodarowania na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), działań rolno-środowiskowo-klimatycznych, rolnictwa ekologicznego, modernizacji i restrukturyzacji gospodarstw (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, 2021, s. 6).

Tendencje w rolnictwie, które uwidaczniają się w danych zawartych w publikacjach GUS (2021a, 2021b), wskazują na rozbieżność celów ekonomicznych, środowi-

⁷ Bardziej rozwinięte zestawienia tabelaryczne były opracowywane przez Urząd Statystyczny w Olsztynie na potrzeby badań prowadzonych przez Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.

skowych i społecznych. Zwiększenie stosowania środków przemysłowych oraz specjalizacja produkcji bezsprzecznie podnoszą dochody rolnicze, ale jednocześnie uszczuplają zasoby naturalne i powodują szkodliwe emisje do środowiska. W 2019 r. dochód rolniczy ferm drobiarskich wyniósł 209 tys. zł w przeliczeniu na fermę, a w przeliczeniu na AWU pracy nieopłaconej (rodziny) – 128 tys. zł. W przypadku ferm trzody chlewnej było to odpowiednio 97 tys. zł i 60 tys. zł, natomiast w przypadku gospodarstw mieszanych (niewyspecjalizowanych) dochód ten osiągnął poziom odpowiednio 30 tys. zł i 21 tys. zł⁸. Różnice są więc ogromne. Ocena wpływu na środowisko wymaga odrębnych analiz z uwzględnieniem importu pasz oraz porównania z wpływem rolnictwa na środowisko w innych krajach. Z tego względu prezentowane przez GUS tablice z grupowaniem gospodarstw według typów produkcyjnych wymagają uwzględnienia dodatkowych danych.

Oprócz tablic z grupowaniami gospodarstw rolnych – w kontekście zrównoważenia – pożądanym byłoby dodanie zestawień danych według wskaźników zrównoważenia (środowiskowego, ekonomicznego i społecznego) i ich kombinacji, typu gmin (wiejskie, miejsko-wiejskie, miejskie), systemów rolniczych (technologii, praktyk rolniczych), najmu siły roboczej (przewaga najmu, z dolnym progiem produkcji), orientacji rynkowej i źródła utrzymania, obszarów o różnej waloryzacji rolniczej, obszarów Natura 2000 i innych. Opracowanie takich tabel, zawierających dane ze spisów, wzbogacenie ich o wskaźniki zrównoważenia wymaga dodatkowych analiz z wykorzystaniem informacji z innych źródeł. Dotyczy to m.in. danych o substancji organicznej w glebie, sekwestracji węgla, emisji CO₂ i innych gazów cieplarnianych, bilansu azotu, fosforu i potasu, zużycia wody czy bioróżnorodności.

4. Podsumowanie

Dane statystyki publicznej, w tym pochodzące z powszechnych spisów rolnych, mogą posłużyć do analizy i oceny postępu w zrównoważonym rozwoju rolnictwa, który odpowiada celom sformułowanym w dokumentach i strategiach rozwojowych. W 2021 r. GUS udostępnił pierwsze publikacje z wynikami PSR 2020, które są porównywalne z danymi PSR 2010. Bazując na nich oraz innych źródłach, dokonano wstępnej, wybiórczej oceny zmian w zrównoważeniu polskiego rolnictwa w latach 2010–2020. Ocena ta odnosi się do struktury agrarnej, nakładów pracy, użytkowania gruntów rolnych, technologii rolniczych, nakładów środków przemysłowych oraz specjalizacji i źródeł utrzymania gospodarstw domowych z użytkownikiem indywidualnego gospodarstwa rolnego.

---

⁸ Obliczono na podstawie danych rachunkowości rolnej FADN (Farm Accountancy Data Network).

Wyniki PSR 2010 i 2020 wskazują na zróżnicowanie zmian w zakresie zrównoważenia gospodarstw rolnych. Spośród zmian ujętych w artykule za sprzyjające zrównoważeniu można uznać zmiany dotyczące struktury agrarnej, struktury zasiewów, nakładów pracy i wzrostu dochodów, natomiast raczej negatywnie trzeba oceniać zmiany w zakresie wycofywania się gospodarstw z produkcji zwierzęcej, wzrostu zużycia nawozów mineralnych i chemicznych środków ochrony roślin, a także stosowania antybiotyków. Bez szczegółowszej analizy trudno ocenić zmiany w zakresie wyposażenia technicznego i użytkowania gruntów rolnych.

W artykule wskazano także na potrzebę opracowywania i publikowania przez GUS dodatkowych danych, wykraczających poza wyniki spisów rolnych, aby pełniej ocenić postęp w zrównoważonym rozwoju rolnictwa w Polsce. W szczególności pożądane są publikacje z tablicami zawierającymi nowe grupowania gospodarstw opracowane z wykorzystaniem informacji z innych źródeł, a mianowicie grupowania według wskaźników zrównoważenia, typu gminy, technologii i praktyk rolniczych, najmu siły roboczej, orientacji rynkowej i źródła utrzymania, obszarów o różnej waloryzacji rolniczej, obszarów Natura 2000 i innych.

Bibliografia

- Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. (2021). *Rola Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w rozwoju rolnictwa, rybactwa i obszarów wiejskich*. <https://www.gov.pl/attachment/45a2787e-d05b-425d-9f07-e9ffbcc2d0bd>.
- Europejski Zielony Ład. (2019). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, COM(2019) 640. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0640&from=EN>.
- Eurostat. (b.r.). *Agriculture* [zbiór danych]. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/database>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2013). *Powszechny Spis Rolny 2010. Zrównoważenie polskiego rolnictwa*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2010/powszechny-spis-rolny-2010-zrownowazenie-polskiego-rolnictwa,11,1.html>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2021a). *Powszechny Spis Rolny 2020. Raport z wyników*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/powszechny-spis-rolny-2020-raport-z-wynikow,4,1.html>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2021b). *Pracujący i nakłady pracy w gospodarstwach rolnych w okresie 12 miesięcy – wyniki wstępne PSR*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rolnictwo-lesnictwo/psr-2020/pracujacy-i-naklady-pracy-w-gospodarstwach-rolnych-w-okresie-12-miesiaczy-wyniki-wstepne-psr-2020,5,1.html>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2021c). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2021*. <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2021,2,21.html>.

- Isaacson, R. E., Torrence, M. E. (2002). *The Role of Antibiotics in Agriculture*. American Academy of Microbiology. <https://asm.org/Reports/The-Role-of-Antibiotics-in-Agriculture>.
- Organizacja Narodów Zjednoczonych. (2015). *Cele zrównoważonego rozwoju*. <http://www.un.org.pl/>.
- Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023–2027. Projekt.* (2021). <https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40-przyjety-przez-rade-ministrow>.
- Strategia „od pola do stołu” na rzecz sprawiedliwego, zdrowego i przyjaznego dla środowiska systemu żywnościowego.* (2020). Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, COM(2020) 381. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0381&from=PL>.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030.* (2019). Załącznik do uchwały nr 123 Rady Ministrów z dnia 15 października 2019 r., poz. 1150. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/dokumenty-analizy-szrwir-2030>.
- Toczyński, T., Wrzaszcz, W., Zegar, J. S. (2009). *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym (8). Zrównoważenie polskiego rolnictwa w świetle danych statystyki publicznej*. <https://www.ierigz.waw.pl/publikacje/raporty-programu-wieloletniego-2005-2009/1314191183>.
- Wrzaszcz, W. (2012). *Poziom zrównoważenia indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce (na przykładzie danych FADN)*. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy.
- Wrzaszcz, W., Zegar, J. S. (2015). Zrównoważenie ekonomiczne gospodarstw rolnych na podstawie danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010. *Wiadomości Statystyczne*, 60(6), 41–53. <https://ws.stat.gov.pl/Article/2015/6/041-053>.